

Vindmøllene på Høg-Jæren høsten 2011.
Foto: M. Grimstvedt, Jærmuseet.

Landskap med vindmøller

Om politiske prosesser, sted og mening

ÅNUND NERHEIM

I 10 år har debatten om landskap med vindmøller på Jæren pågått. Høsten 2005 var jeg på feltarbeid for å skrive en oppgave til Mastergraden i Sosialantropologi om konflikter ved vindkraftutbygging i Norge, og Jæren ble sentralt i dette arbeidet. Jeg ønsket å kaste et annet lys over vindkraftutbygging i Norge enn det de fleste kjenner til fra media, og at erfaringene fra Høg-Jæren og andre steder kunne bli relevante for en generell forståelse av problemstillinger knyttet til vindkraft i Norge. Målsetningen for feltarbeidet og mastergradsoppgaven var å undersøke hvordan en prosess om vindkraftutbygging foregår og på hvilken måte forståelsen av sted spiller en rolle for aktørers perspektiv og handlinger i saken. Denne artikkelen gir et utdrag av masteroppgaven med et fokus på «stedets betydning» som grunnleggende årsak til konflikter om vindkraft. Et kort historisk bakteppe for konflikter om kraftutbygging samt arenaer for konfliktene vil også presenteres.

INNLEDNING

Det er lenge siden folk i Norge opplevde det å skru på lypæren som noe spesielt. På tross av at det er knapt 50-60 år siden de siste bygdene fikk elektrisitet, føles det som en evighet siden Kongen tok trikken under energikrisen i 1973. Det norske samfunnet har vært, og er velsignet med en overflod av fornybar energi i form av vannkraft. Sparing av energi har ikke klart å dempe forbruksveksten, men større nye vannkraftprosjekter har heller ikke blitt satt i gang på grunn av kostnader og konsekvensene for miljøet. Problemer med energibalansen på regionalt nivå, ikke minst i Midt-Norge, har ført til et kritisk fokus på etablering av ny energiproduksjon.

De teknologiske mulighetene for å overføre energi over store strekninger har også lagt grunnlaget for kjøp og salg av elektrisitet mellom regioner og med andre land. Dette hadde ikke kunnet realiseres uten en politisk styrt omlegging av systemet for omsetning av energi til et privat marked. Norge eksporterer nå energi i deler av året og må importere i andre. For mange er denne situasjonen der kraftprisen har gått opp og varierer med både nedbørsprognoser og olje og kullpris, uforståelig.

Klimaproblemer og målsetninger om reduserte utslipp av klimagasser har vært viktige for å fremme nye teknologier for kraftproduksjon. I samme periode har også vindmølleteknologien blitt moden og fått stadig større utbredelse internasjonalt (Heymann 1998). Internasjonale avtaler, bevisste forbrukere, politiske oppfatninger, behovet for ny norsk kraftproduksjon og

en vindkraftbransje i sterk vekst i Europa gjør at vindmøller også har blitt stadig mer aktuelle i Norge. Meningsmålinger viser at folk flest er til dels svært positive til utbygging av fornybar energi som vindkraft (Bergens Tidende 06.01.2006, Haugesunds Avis 18.05.2005).

Men når planer om vindkraft konkretiseres, blir andre aspekter ved en utbygging av fornybar energi problematiske på grunn av det konkrete stedets betydning for ulike aktører. Enkelt personer eller grupper kan fortsatt være prinsipielt for vindkraft, men når de skal veie mellom kvaliteter ved stedet og vindkraft, ender noen opp med at stedets kvaliteter veier tyngre enn både klima og lokal næringsutvikling. Stedets betydning for aktører synes ikke å ha noen avgjørende rolle i den formelle saksbehandlingen da dette perspektivets uttrykk blir sett på som et spørsmål om øyet som ser – visuell påvirkning. Aktører som deltar i saken er likevel påvirket av stedets betydning, noe som er avgjørende for hvordan de deltar i den offentlige prosessen.

Miljøbegrepet, bærekraftig utvikling, et ansvar for klodens fremtid, var populære temaer i 2005 og er det fremdeles i dag. Flere og flere får over seg en oppfatning av at noe må gjøres før det er for sent, før det får uante konsekvenser for både kloden vi bor på og oss selv. Vern av miljøet har blitt en sosial og politisk referanseramme som gjennomsyrrer andre samfunnsfelt (Eder 1996a:204-206 i Aanes 2001, Grove-White 1995). På tross av disse utbredte «sannhetene» om vår verdens fremtid, blir uenighetene store når noen tar begrepene i bruk med henblikk på konkrete tiltak de mener er i tråd med denne oppfatning. Det er et stort sprang

Vindmøller og kraftledninger langs motorveien i Tyskland.

Foto: M. Grimstvedt, Jærmuseet.

fra klodens miljø i sin alminnelighet til de ulike former for miljø som bør ivaretas når konkrete planer om en vindpark på et sted presenteres.

ENERGIUTBYGGING OG MILJØKONFLIKTER

I norsk elektrisitetshistorie finnes det mange eksempler på hvordan ulike grupper har hatt ulike oppfatninger av hva som er godt for samfunnet eller godt for miljøet. Et par av disse sakene blir gjerne trukket frem som særdeles viktige for fremveksten av miljøbevegelsen i Norge.

Det norske naturvernets begynnelse står langt fra den form og det innhold det har i dagens miljøorganisasjoner. Tidlig på 1900-tallet ble de første organisasjoner for naturvern stiftet. Grunnleggerne var i hovedsak vitenskapsmenn, offiserer, direktører eller andre

fra de høyere lag av befolkningen. I vitenskapens interesse ønsket de å ta vare på naturen slik den opprinnelig var før «fremskrittet» ville ødelegge den for fremtidige slekter (Berntsen 1977). En naturvernideologi som betraktet naturen som opprinnelig eller uberørt, med bevaringsverdi for videre forskning og våre etterkommere, betegner vi i dag som klassisk naturvern. Så tidlig som i 1844 ble «Foreningen til norske Fortidsminnesmerkers Bevaring» (Fortidsminneforeningen) stiftet, og i 1868 ble Den Norske Turistforening etablert. I 1916 gikk naturfredningsforeningene som var etablert i større norske byer og nært knyttet til universitetsmiljøene, sammen i «Landsforeningen for Naturfredning i Norge». I 1963 endret foreningen navn til «Norges Naturvernforbund». I kraftutbyggings spørsmål i etterkrigstiden var Den Norske Turistforening og Norges Naturvernforbund ofte allierte i arbeidet mot naturinngrep. Med bakgrunn i en medlemsmasse med opphav i borgerskapet var avstanden til embetsverket ofte kort. Den viktigste arbeidsmetoden for naturvern frem til slutten av 1970-tallet var å fremme forslag til storting og departement om at naturen skulle vernes ved lov. I perioden frem til andre verdenskrig var det vern av arter, plantefredning, fredning av skogs- og fjellområder og etablering av nasjonalparker som var de viktigste sakene. I mellomkrigstiden var bevaring av enkelte fossefall også en viktig sak for naturvernere. Men i denne perioden, som i spørsmålet om vindkraft i dag, hadde verneaktører vanskelig for å enes om vern eller utbygging av enkelte fossefall som Skjeggedalfossen og Tyssestrengene (Berntsen 1977, Hadland 1998).

Da som nå var det ofte utbyggingens nytte for samfunnet kontra varig vern av naturen som var det store og splittende stridsspørsmålet.

Utover 1950-tallet begynte de negative effektene av industrialiseringen å vise seg i form av økt forurensing og skogsdød, eksempelvis i Odda og Høyanger. Arbeidet mot forurensing førte til en utvidelse av naturvernet. Selv om arbeidet for opprettelsen av nasjonalparker, som for øvrig ikke hadde vært en suksess, gikk inn for å begrense menneskelig aktivitet i spesielle områder, satte kampen mot forurensing et enda sterkere fokus på at menneskelig aktivitet representerte en trussel mot naturen. Men denne utvidelsen av naturvernets innhold var fremdeles sterkt verdikonservativt preget, som i de tidlige foreningene for naturvern. Med protestaksjonene mot vannkraftutbygging av Mardøla og Altaelva oppsto det nye organisasjoner som kom til å benytte andre metoder i sitt arbeid (Berntsen 1977).

Dagens miljøorganisasjoner er produkter av en historisk utvikling med utspring i den samfunnskritiske perioden på 1960-tallet. Med utgangspunkt i venstrepopulisme og nymarxisme så flere organisasjoner dagens lys. Av disse gjenstår i dag «Natur og Ungdom» og «Fremtiden i våre hender». I tillegg tok det klassiske naturvernet representert ved «Norges Naturvernforbund» opp i seg mange av tendensene karakteristiske for 1970-tallet. Nymarxismen bidro til videre utvikling av miljøsaken med sin understrekning av at «menneskets herredømme over naturen var blitt en ny form for undertrykkende ideologi» (Benum 2005:30). Vesentlige trekk ved 1970-tallets miljøbevegelse er også

helt klart til stede i debatten om vindmøller i Norge i dag, for eksempel en variant av den ikke-marxistiske antikapitalismen preget av forbruks- og vekstkritikk. Samtidig som de nærer mistillit til teknokrati og staten, ønsker de at myndighetene skal være ansvarlige for planlegging på nasjonalt nivå for forskjellige former for naturinngrep. Et viktig skille fra 1970-tallets miljøbevegelse er organisasjonenes forflytning fra en folkebevegelsesorientering til profesjonaliserte organisasjoner som i sterk grad benytter vitenskapelige data i sin argumentasjon (Strømsnes og Selle 1996 i Aanes 2001:204-205).

I denne tradisjonen betraktes statens monopol på natur- og miljøforvaltning som viktige skritt på veien. Viktige merkesteiner er en nasjonal plan for vassdragsutbygging til energiproduksjon som startet med «Verneplan I» i 1973, ble utviklet videre gjennom -80-tallet og ble foreløpig avsluttet av «Verneplan IV» i 1993 (Hadland 1998:105). Opprettelsen av Miljøverndepartementet i 1972 kan ses på som en institusjonalisering av naturvernorganisasjonenes arbeid på flere områder og en seier for det vi i dag kaller miljøbevegelsen. Departementets arbeid ble satt inn overfor klassisk naturvern og bekjempelse av forurensning, med opprettelsen av Statens forurensingstilsyn i 1974 (Benum 2005). Miljøverndepartementet ble likevel aldri mer enn et sektordepartement. Et statlig engasjement i naturvern med overordnede hensyn basert på 1960- og 1970-tallets økologi, det overordnede perspektiv på natur og miljø, synes foreløpig uforløst i myndighetssammenheng. Ønsket om et slikt departement ble igjen

*Landskapet på Høg Jæren før utbygging av vindmøller.
Foto: Ånund Nerheim*

*Landskapet på Høg Jæren med vindmøller i 2011.
Foto: M. Grimstvedt, Jærmuseet.*

lansert i forbindelse med jubileumskonferansen for bærekraftig utvikling i Tromsø i 2007, men i dag er det en egen klimaminister man etterlyser.

Miljøvernets historie i Norge gir et interessant og viktig bakteppe for tolkning av hvordan ulike aktører uttaler seg på naturens vegne når de arbeider mot et konkret vindkraftprosjekt. Den forvaltningstradisjonen for håndtering av energiutbyggingskonflikter som ble etablert i det 20. århundre, gir viktige føringer for å forstå også dagens debatter og på hvilke arenaer det er relevant å delta som en part i saken.

HOLDNINGER TIL VINDKRAFTUTBYGGING

Undersøkelser av vindkraftutbygging trekker ofte frem en vindparks visuelle påvirkning på landskap og lokalsamfunn som det viktigste elementet i konflikter om utbygging (Devine-Wright 2005a og 2005b, Pasqualetti 2000, Warren et. al 2005, Wolsink 2000 og 2007). Et historisk unntak kan vi finne i Danmark som tidlig utviklet elektrisitetsproduksjon fra vindenergi. På grunn av den danske vindkraftstradisjonens lokale forankring og økonomiske betydning har ikke landskapspåvirkningen

vært gjenstand for stor kontrovers. Men de politiske insentivene som er valgt, med en forfordeling av økonomiske støtteordninger til store industriaktører, for å ytterligere øke utnyttelsen av vindkraft i det nye årtusenet, ser ut til å endre denne trenden (Danielsen 1994, Möller 2006). Danmark har i skrivende stund kommet i en situasjon der de store kraftselskapene mener at det ikke er plass til mer vindkraft på land også på grunn av konfliktnivået i de gjenværende områdene. Som i andre deler av Europa, oppstår konfliktene når nye konkrete prosjekter om vindkraftutbygging offentliggjøres.

I Storbritannia, Irland, Nederland, Danmark, Sverige og Norge viser undersøkelser at befolkningens holdninger til vindkraft og andre fornybare energikilder er svært positive (Devine-Wright 2005a og 2005b, Ek 2005, Krohn og Damborg 1999 Warren et. al 2005, Wolsink 2000 og 2007, Bergens Tidende 06.01.2006, Haugesunds Avis 18.05.2005). Også i områder nær utbygde vindparker viser undersøkelser at befolkningen i stor grad er positiv til vindmøllene (Knagenhjelm og Sataøen 2005, Braunholtz og McWhannell 2003, Warren et. al 2005). Diskrepansen mellom den allmenne

positive holdningen til fornybar energi fra vindkraft og konfliktene som dukker opp i forbindelse med lokaliseringen av en vindpark blir ofte forstått i lys av Not-In-My-Back-Yard (NIMBY) problemstillinger. Forklaringer av konflikter ved hjelp av NIMBY kritiseres av mange fordi de forenkler det komplekse feltet som utgjør konflikter knyttet til vindkraftutbygging (Devine-Wright 2005a og 2005b, Ek 2005, Kempton et. al 2005, Krohn og Damborg 1999 Warren et. al 2005, Wolsink 2000 og 2007). Undersøkelser av vindkraftutbygging og konflikter domineres metodisk av rundspøringer og begrensede case for undersøkelsene. Patrick Devine-Wright (2005b) hevder at dette har gitt gode beskrivelser av hva folk mener om vindkraft på steder, men, som også Maarten Wolsink (2007) etterlyser, få forklaringer av hvorfor undersøkelsens respondenter mener det de sier. De nevnte samfunnsforskere går inn for at man bør undersøke folks oppfatning med samfunnsvitenskapelige metoder som kombinerer både kvantitative og kvalitative data.

Vindmøller på Jylland i Danmark i 1991.

Foto: M. Grimstvedt, Jærmuseet.

Beskrivelser av folks oppfatning av vindkraft har fokusert mye på vindmøllenes særtrekk og plassering. Folks holdninger forklarer ikke i seg selv årsakene til en positiv eller negativ oppfatning, eller forholdet mellom en positiv holdning til vindkraft men en kritisk holdning til en vindpark. Devine-Wright hevder at en forklaring av folks oppfatninger må ta inn over seg symbolske, affektive, og sosialt konstruerte aspekter knyttet til denne teknologiens introduksjon på et sted hvor mennesker bor (2005b:126-127). Det er i følge Devine-Wright viktig å forstå konteksten den valgte lokaliteten for vindkraftutbygging bringer til debatten. Han går inn for studier som tar inn over seg objektive, som rasjonelle eller vitenskapelige, versus subjektive, som personlige eller følelsesmessige, oppfatninger av det stedet en vindpark foreslås bygget. For å få fram betydningen av stedsoppfatninger i konflikter om vindkraftutbygging, benytter jeg en teori om sosialt rom.

SOSIALT ROM – STEDET ER EN RELASJON

I «Postmodern Ethics». (1993) skriver Zygmunt Bauman om «Social spaces». Hans teori om det sosiale rom som kognitivt, estetisk og moralsk, dreier seg om forholdet mellom individet og «andre», i dette tilfellet, «Stedet» individet forholder seg til. Relasjonen mellom Stedet og individet kan klassifiseres innenfor de tre kategoriene ved hjelp av begrep som nærhet/distanse, tid/varighet i interaksjon, og typen handling individet utfører i relasjon til Stedet.

Det moralske rommet beskriver en tilstand der individet er nær Stedet. Individets praksis er av en hver-

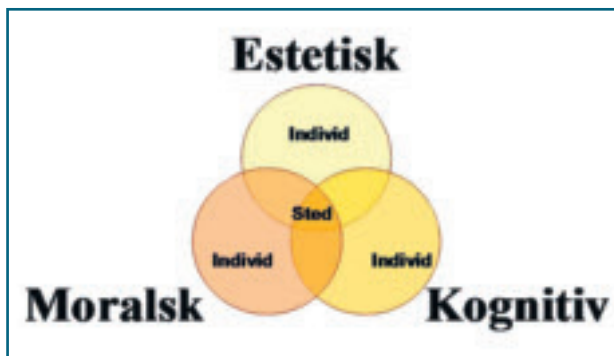
daglig karakter, rutinemessig. Innenfor denne relasjonen vil det ikke være nødvendig å stoppe opp og reflektere over relasjonen i seg selv da den bekreftes av dagliglivets gang. Kunnskapen om Stedet er blitt internalisert. Bauman påpeker at denne relasjonen i det moralske rommet kan betraktes som en kunnskap som er glemt (Bauman 1993: 147-148). Vi kan sammenligne Baumans moralske rom med Pierre Bourdieus beskrivelse av begrepet «doxa» i «Outline of a theory of practice», «...the natural and social world appears as self-evident» (1977:164). I vindkraftsaken er det grunneiere og folk i lokalsamfunnet som vil kunne ha denne relasjonen til stedet. I lokalsamfunnet kan skillet mellom relasjonen til landskapet og de sosiale relasjonene til menneskene som befolker det oppfattes som kunstig. Kanskje særlig for de grunneierne som blir direkte berørt av vindkraftverket vil ideen om vindkraft i dette landskapet inkorporeres gjennom den sosiale organiseringen. Der vindmøller for en annen gruppe vil være noe som plasseres på stedets overflate, er det for grunneierne noe som kommer inn i og tar del i landskap og naboskap.

Det kognitive rommet er av en annen karakter. Her finnes det en større avstand mellom individet og Stedet i form av abstraksjoner. Tilskriving av statuser, klassifisering, grensemarkører, juridisk lov, er viktige for å kartlegge og regulere relasjonen mellom individet og Stedet. Kunnskapen om Stedet er en generalisert kunnskap og del av et kunnskapssystem. For planer om vindkraft kommer denne kognitive relasjon veldig klart til syne gjennom saksbehandlingsprosessen. Ved bruk

av kartsystemer, beskrivelser, henvisninger til lovgrunnlag, (rød)lister og begrepsbruk gjøres Stedet forståelig abstrakt og løsrevet fra opplevelsen, eller den sosiale organisering og dagliglivets selvfølgeligheter. Stedet også gir og er. I denne forståelsen av Stedet kan saksbehandlers råd og politiske vedtak endre områdets status til «egnet for utnyttelse av vindressursen». Det er gjennom denne forståelsen av Stedet at deltagelse på arenaer for vindkraftsaken fremstår som relevant, og den som ikke lykkes med å føre sin argumentasjon gjennom denne forståelsen av Stedet kan ikke regne med å vinne frem med sine perspektiver. Den diskursive praksisen aktører deltar i, hva de sier og mener om vindkraftsaken og hvordan de fremfører sitt budskap illustrerer først og fremst aktørenes relasjon til stedet. Og det finnes enkle mekanismer for å gjøre innspill utenom den kognitive forståelsen av stedet irrelevant.

Det estetiske Stedet er et sted for opplevelse. Relasjonen mellom individet og Stedet er preget av at praksis er begrenset i tid. Individets handlinger på stedet eller i landskapet har begrenset varighet. Kunnskapen om Stedet er av en slik art at en viss spenning kan knyttes til møtet. I vindkraftsakene vil turgåeren, ornitologen, eller hytteeieren være eksempler på figurer som har en estetisk relasjon til landskapet. Alle er de entusiastene som har en spesialisert innfallsvinkel til forståelsen av et sted. De er på stedet i et begrenset tidsrom for å oppleve, nyte, reflektere over naturen, seg selv, eller skaperverket. I motsetning til den moralske relasjonen kjenner de ikke «alt» på stedet. De har kunnskap om

BAUMANS SOSIALE ROM FREMSTILT GRAFISK:

elementer av stedet, for eksempel fuglelivet der, som virker på deres oppfatning og opplevelse av det uten at kunnskapen og handlingene er så kjent at de går over i det kroppsliggjorte, som tas for gitt. Det er også viktig å anerkjenne at Stedet som opplevd kan ha betydning for sosial identitet uavhengig av opplevelseshyppigheten.

Det er viktig å merke seg at bruken av begrepene estetisk og moralsk ikke forveksles med en mer vanlig bruk av begrepene. Det moralske landskapet må ikke forveksles med godt og vondt, rett eller galt. Innenfor alle de tre relasjonene til sted vil det finnes rett og galt basert på det rådende systemet for fortolkning av det sosiale rommet. Teorien om sosiale rom kan bidra til en analyse av de ulike perspektivene på om vindkraft et sted kan godtas eller ikke. Relasjonen til stedet, landskapet, forstås som en sosial konstruksjon. Så lenge individer er likeverdige kan vi ikke gi forrang til ett av perspektivene fremfor ett annet. Men etter som arenaen for å diskutere vindkraftsaker er defin-

ert gjennom en kognitiv relasjon til Stedet er det nyttig å forholde seg til makt som et aspekt ved konflikter om vindkraftutbygging.

En definisjon på makt hos Max Weber (1971) er: «...ett eller flere menneskers sjanse til å sette gjennom sin egen vilje i det sosiale samkvem, og det selv om andre deltakere i det kollektive liv skulle gjøre motstand.» (s53). Offentlige myndigheter etablerer de sentrale arenaene for en diskurs om vindkraft på et sted. Weber betrakter byråkratiet som den reneste form for legalt herredømme. Maktutøvelsen gis legitimitet ved lovgrunnlaget som regulerer byråkatiets praksiser (1971:91). Samtidig som alle som ønsker det kan delta i denne prosessen, vil de offentlige aktørene forvalte arenaene i tråd med lovverket og institusjonenes praksis. Dermed kan det skilles mellom hva som er, og ikke er, et legitimt perspektiv på en slik arena. Mediene er en arena som i utgangspunktet er åpen for aktører, og den befinner seg utenfor og parallelt med arenaene som hører til saksbehandlingen. I prinsippet kan alle delta ved å skrive leserinnlegg og kronikker i aviser, men de er prisgitt redaktørens oppfatning av sakens viktighet og krav til tekstenes kvalitet.

HØG-JÆREN

Jæren ligger i Rogaland fylke vest i Sør-Norge, ca en times kjøring sør for Stavanger. Noen tettsteder langs toglinjen mot Kristiansand har stor befolkningsvekst, mens bosettingen generelt rundt gårdsbrukene er spredt. Kjører du nedover kysten, får du lange hvite sandstrender på den ene siden og duvende kulturland-

skap på den andre siden. Innover i landet stiger landskapet mot knauser og topper; slik skilles det mellom Låg-Jæren og Høg-Jæren. Låg-Jæren begynner ved kysten og er preget av et noenlunde flatt jordbrukslandskap som stiger 300-600 meter opp til Høg-Jærens steinete knauser.

Planer om vindkraft på Skjæret, som det kalles lokalt, ble først kjent i april 2001 under et folkemøte, men allerede i 1997 hadde flere grunneiere i området vist interesse for vindkraft (SA 07.06.1997). Den endelige beslutningen om Høg-Jæren energipark ble tatt 6. september 2005. Olje- og energidepartementet og Miljøverndepartementet hadde funnet at de negative konsekvensene av 27 vindmøller på Høg-Jæren var mindre enn samfunnsnyttene. Fire og et halvt år tok det å saksbehandle prosjektet, mer enn 2 år lengre enn det Norges vassdrags- og energidirektorat (NVE) anså for normal saksbehandlingstid høsten 2005. Etter at feltarbeidet og masteroppgaven var fullført søkte Høg-Jæren Energipark i 2008 om en endret konsesjon og regulering av området til 32 vindmøller av en litt mindre type. I etterkant av dette tok det også to år til før finansieringen var på plass og anleggsarbeidene kunne starte. I september 2011 ble vindparken offisielt åpnet med 26 vindmøller av 32 vindmøller. De siste 6 møllene ble utsatt på grunn av en rettssak og vil sannsynligvis være oppe på sensommeren 2012.

SAKENS GANG

En vindkraftsak har altså en start og en slutt. For offentligheten markerer folkemøtet med forhåndsmeld-

Folkemøte på Gilja Bedehus høsten 2005, en annen sak, men viser et eksempel på en arena.

Foto: Ånund Nerheim.

ing starten, men da har arbeidet med prosjektet mellom en utbygger og grunneiere, og kanskje også konsekvensutredningskonsulenter allerede pågått en stund. Folkemøtet med forhåndsmeldingen inviterer til høringsinnspill fra parter som ønsker å ytre seg, men det gir også startskuddet til meningsytringer i det offentlige rom, for eksempel ved nyhetsartikler i lokale, og noen ganger også i nasjonale medier.

De ulike arenaene for debatt om vindkraft et sted kan fremstilles kronologisk etter saksbehandlingen etter energiloven ved NVE som skissert i tabellen under. Kolonnen til høyre viser at media er viktige i alle stadiene i sakens gang. Selv om oppslag i mediene kan handle om alle punktene 1 til 7, representerer mediene en separat arena hvor man kan slippe til med sin argumentasjon.

1. Folkemøte med forhåndsmelding	Åpner for høringsinnspill til konsekvensutredningen, hvilke forhold som bør utredes
2. Høring av konsesjons-søknad og konsekvensutredning	Åpner for innspill om selve prosjektet, om konsekvensutredningen er tilstrekkelig
3. Sluttbefaring	Gir mulighet for å komme frem med innspill som er særlig viktige på selve stedet en vindpark planlegges. Den åpner for utdyping av høringsinnspill og ny informasjon (punkt 4 og 5 kan komme før sluttbefaringen)
4. Beslutning om tilleggsopplysninger (som i Høg-Jæren-saken)	Basert på høringsinnspillene i pkt. 2 og etter NVEs vurdering kan de be om tilleggsopplysninger for spesifikke områder. I Høg-Jæren-saken ble det bedt om flere opplysninger om «sørlig myrsnipe» og nyere kulturminner
5. Høring av tilleggsopplysninger (som i Høg-Jæren-saken)	Åpner for kommentarer til tilleggsopplysningene
6. NVE fatter en beslutning om konsesjon eller ikke/kommunen vedtar reguleringsplan eller ikke	Dersom konsesjon ikke gis, eller kommunen ikke vedtar en reguleringsplan som tillater vindkraftutbygging, kan prosjektet stanse her.
7. Eventuell klagebehandling med endelig beslutning i det respektive departement (som i Høg-Jæren-saken)	Klages det på kommunens saksbehandling er det Miljøverndepartementets vurdering som avgjør saken etter Plan- og bygningsloven. Klages det på NVEs saksbehandling er det Olje- og energidepartementets vurdering som avgjør saken etter Energiloven. Utbyggeren kan også klage på et avslag.

På grunn av saksbehandlingens form med høringer og folkemøter blir mye informasjon tilgjengelig. Aktører som ønsker å påvirke sakens utfall må delta i høringsprosessen. Det eneste alternativet til å føre sine argumenter gjennom arenaene i tabellen over er å påvirke et tilstrekkelig antall av kommunes beslutningstakere, politikerne, til å være for eller mot prosjektet. I løpet av feltarbeidet ble det klart at nesten alle aktørene som var mot vindkraft på Høg-Jæren verken arbeidet inn mot lokalpolitikere eller oppfattet hvor viktig kommunen er for den endelige beslutningen. De satte sin lit til sine høringsinnspills retoriske kraft og tok for gitt at Jær – kommunene var for små og grunneierstyrt. Når utbyggeren bruker ressurser på å samarbeide med kommunen kan avstanden mellom kommunen og aktørene som er mot vindparken øke. Relasjonen mellom enkelte aktører og lokalsamfunnet er i utgangspunktet anstrengt som den er med Fylkesmannen på grunn

av dennes «inngripen i lokale anliggender», og omtale av disse naturområdene som «Stavangers hage» blir deres antagelse om grunneierstyrte kommuner en selvoppfyllende profeti. Aktørene satser på at staten skal ordne opp så lenge de kommer med sine innspill i høringsprosessen. Det er kanskje ikke det de burde gjøre dersom de ønsker å lykkes med sine mål. Men som den korte skissen av naturvernets historie i Norge viser, er de en del av en tradisjon for konflikter om bruk og vern av naturressurser.

De fleste av aktørene forholder seg til Stedet gjennom en kognitiv relasjon. Utbyggeren søker å endre områdets status og oppnå en rettskraftig tillatelse til å produsere elektrisitet fra vindkraft. Bellona og senere også Zero støttet utbyggingen på bakgrunn av klimaforskning og internasjonale avtaler, som også representerer en kognitiv relasjon til Stedet. Aktørene som motsetter seg dette søker å opprettholde eller for-

AKTØRENE OG DERES RELASJON TIL STEDET:

Kognitiv – kart, lov, regel, politiske retningslinjer Fylkesmannen i Rogaland Rogaland Fylkeskommune Direktoratet for -Naturforvaltning Riksantikvaren Utbyggeren Bellona – Zero Natur og Ungdom	Estetisk – opplevelse, kunnskap, begrenset i tid Forening for natur og -friluftsliv i Rogaland (FNF) Stavanger turistforening Naturvernforbundet	Moralsk – Stedet som en del av individet, varighet Grunneiere i vindparken Grunneiere som er nabo til -vindparken Aktører i lokalsamfunnet
--	---	--

sterke den status området allerede har, som LNF områder, INON (Inngrepsfrie naturområder), med viktige landskapsverdier av nasjonal og internasjonal betydning (eksempelvis kystlynghei), med rødlistede arter og nyere tids kulturminner. De viser til lover, regler og konvensjoner. Som vi ser av listen er flere av disse aktørene statlige eller desentraliserte myndigheter. I lys av resultatene fra feltarbeidet og arbeidet med masteroppgaven er det min påstand at de største vindkraftkonfliktene på Jæren og i Dalane står mellom ulike offentlige instanser som forvalter et lovverk som berøres av saken. I mange tilfeller ser vi også at det er en offentlig innstans, i tillegg til eventuelle or-

Vindmøllene er blitt nye landskapselement på Høg-Jæren.

Foto: M. Grimstvedt, Jærmuseet.

ganisasjoner eller privatpersoner, som påklager NVEs konsesjonsvedtak.

Når arenaene har som formål å avdekke om «tiltakets konsekvenser er større eller mindre enn nytten for samfunnet» er det også nødvendig å føre sin sak med den retorikken som hører til den kognitive relasjonen til stedet. Derfor ser vi at aktørene som har en Estetisk relasjon til vindparkområdene også går i den kognitive relasjonens verktøykasse når de skal finne sine argumenter. Her vises det til litteratur om vakre landskapsverdi, regionale planer for friluftsliv og lignende. Men de viktigste elementene som forteller hva de mener er gjemt bak «visuell påvirkning» eller visuell forsøpling som de helst kaller de. For disse aktørene vil vindparken ødelegge landskapet og naturen.

For de som tar Stedet for gitt, som ikke til vanlig reflekterer over Stedets egenskaper men bruker det i den sosiale organiseringen av dagliglivet kan reaksjonen på planer om vindkraft et Sted bli enten eller. Det finnes mest sannsynlig stor variasjon mellom land, så vel som mellom landsdeler og kommuner i Norge. I deler av landet reagerer lokalbefolkningen med aktivitet, folkemøter og folkeavstemninger kreves, og politikere holdes ansvarlig. På Jæren har vi ikke sett slik ad-hoc organisering mot vindkraft. Kulturelle forklaringsmodeller blir benyttet for å begrunne jærbuens taushet – og i høringsprosessene er det virkelig slik at den som tier, samtykker.

Fra inndelingen over kan vi se at noen grunneiere er en del av vindparken, mens andre kanskje er nab-oer. Andre i lokalsamfunnet vil også bli berørt

og kan i varierende grad gjøre seg til aktører i saken. I tilfellet Høg-Jæren er de mest aktiv motstanderne av vindkraftprosjektet naboer som kunne ha vært med i prosjektet dersom de ønsket det. Problemstillingen til naboene er komplekse og de står steilt mot prosjektet. I det følgende skal vi gå litt nærmere inn på den estetiske relasjonen til stedet med noen etnografiske eksempler fra feltarbeidet. Det er representanter fra Foreningen for natur og friluftsliv i Rogaland, Stavanger Turistforening og Naturvernforbundet i Rogaland som kaster lys over hva stedet egentlig betyr på tross av at de kommuniserer om saken slik arenaer og tradisjoner tilsier.

NATUREN DEN SVAKE PART

Forum for Natur og Friluftsliv er et samarbeidsnettverk mellom natur- og friluftslivsorganisasjonene på fylkesnivå. I så måte representerer organisasjonen ca 26 000 medlemmer. Foreningen skal blant annet jobbe for at natur- og friluftslivsinteressene blir ivaretatt i aktuelle saker i de enkelte fylkene. I Rogaland er om lag 18 organisasjoner med på samarbeidet. Daglig leder høsten 2005 var Anne Katrine Lycke.

Hovedutfordringen i disse sakene er at områdene er dal- og heiområder, regulert som landbruks-, natur- og friluftslivområder (LNF), med mye beitemark, og er relativt øde. Det blir jo hundrevis av vindmøller og alle parkene skal ha vei, vi får veier i hele området. Det som kan skje med naturen her vil skje på en gang. Dette er den største arealutfordringen på lenge. Det som er bra i disse prosjektene er at det er kort vei til ledningsnett og for-

bruker. Det vi synes er synd er at Høg-Jæren (energipark) – det første området, kanskje er det mest eksponerte i hele Norge. Mange ble følelsesmessig engasjert i Høg-Jæren-konflikten, de kom liksom og tok indrefiletten. Hva slags begrunnelse, fra et faglig hensyn, kan man si nei til når dette er godkjent?

Det følelsesmessige engasjementet kommer ikke til syne i høringsinnspillet fra FNF. I sin uttalelse sier de at de er positive til vindkraft for kraftproduksjon, men mener at Høg-Jæren Energipark har en uheldig plassering nær Synesvarden landskapsvernområde. De viser til at «Egnethetsanalyse for vindkraft i Rogaland 2000» slår fast at Høg-Jæren har gode vindressurser, men et høyt konfliktnivå på grunn av landskapsverdiene. I samme rapport pekes det ut områder som også har gunstige vindforhold men med langt lavere konfliktgrad. FNF mener at denne analysen og mer overordnede planer bør være retningsgivende for hvor man plasserer vindkraftverk i Rogaland (NVE2004). I misforholdet mellom teksten og uttalelsen om indrefiletten ligger det en betydningsfull relasjon til Stedet som ikke nødvendigvis så lett kan formuleres til et relevant høringsinnspill.

Vindparker er en god kraftkilde, vi er jo alle for det. Irreversible inngrep... det verste er veiene, de må ha fundament som tåler tunge vindmølledeler, sprenging og fylle ut... For oss som friluftslivsorganisasjon er det viktigste at dette er de viktigste dagstuguområdene i Sør Rogaland. En og en vindpark er ok, men det er omfanget..

Omfanget av landskapsendring ved en vindkraftutbygging skaper bekymring også hos Ståle Undheim i Naturvernforbundet i Rogaland.

Parallelt med dette (Høg-Jæren energipark) vokste det frem planer om vindmøller på hver en haug på Jæren. Med de vindparkene som er foreslått bygget i dag vil 330km² bli båndlagt. Til sammenligning er Stavanger kommunes areal 68km².

I tillegg til at endringene i landskapet vil skje så raskt som det gjør ved en vindkraftutbygging, ser de ikke på Høg-Jæren-saken isolert. De er opptatt av at summen av foreslåtte prosjekt i området vil endre hele landskapet på Jæren. Veier, som av noen betraktes som positivt for friluftslivet, vil skape sår i landskapet. Naturvernforbundet og FNF blir gode støttespillere for en fylkesdelplan for vindkraft i Rogaland som etter hvert blir utformet. Med et håp om at dette regionale planverktøyet som vindkraftutbyggerne omtalte som en plan mot vindkraft skal kunne ivareta deres ønske om å bevare opplevelsen av Høg-Jæren slik den fremstår for dem.

Vindmøller bak hver en haug på Jæren.

Foto: M. Grimstvedt, Jærmuseet.

I Forum for Natur og Friluftsliv er de imidlertid ikke helt enige om hva slags posisjon de skal innta til vindparker.

Jeg og en del andre mener at det er viktig at vi engasjerer oss i disse sakene, men mange er uenige (i organisasjonen). Vannkraftutbygging er helt stoppet, vi har hele tiden sagt at vi må få alternativ energi og plutselig kom det (hun stopper og ler en kort latter og smiler), og så likte vi det ikke helt.

Kompleksiteten i slike saker er åpenbar også for FNF. Som nevnt under avsnittet om holdninger til vindkraft peker internasjonal forskning på samme fenomen. Det er den aktuelle saken og relasjonene aktører har til Stedet som er avgjørende for konfliktnivået. Slik sett er det bare tilsynelatende en motsetning å være for vindkraft ett annet sted enn akkurat på Høg-Jæren.

Ståle Undheim, som representerer Naturvernforbundet, har vært særlig aktiv i arbeidet mot Høg-Jæren energipark. Naturvernforbundets innsigelse gikk ut på at Høg-Jæren energipark hadde feil plassering, og at det var åpenbare konflikter til natur, miljø, og landskap i dette området. I tillegg til høringsinnspillene ble det skrevet leserinnlegg i Stavanger Aftenblad, Jærbladet, Dagens Næringsliv, Dag og Tid og fagtidsskrift. De fikk innslag på NRK Rogaland, TV og radio. Samtidig arbeidet de med å påvirke lokale og regionale beslutningstakere. De knyttet kontakter med andre organisasjoner som Stavanger Turistforening, Foreningen For Norske Fortidsminnermerkers Bevaring og Forum for Natur og Friluftsliv i Rogaland. De samarbeidet også godt med Fylkesmannen og søkte løpende samarbeidspartnere

som Landskapsarkitektforeningen i Rogaland og Bolig- og byplanleggingsforeningen.

Ståle Undheim fikk laget noen visualiseringer av hvordan området ville bli seende ut, blant annet på flyfoto, for å legge vekt på hvor dominerende omfanget av vindmøllene ville bli i landskapet. I tillegg benyttet han seg av gjeldende arealplaner i regionen, som «Fylkesdelplan for friluftsliv, idrett, naturvern og kulturvern» (FINK), rapporten «Vakre landskap i Rogaland», register over biologisk mangfold, brosjyre om Synesvarden i Hå kommune, bilder av myrsnipe, og Arne Garborgs og Alexander Kiellands beskrivelser av jærlandskapet. Visualiseringene ble brukt for å vise størrelsesforholdet mellom vindmøller og andre bygninger på jæren som siloer, låver og bedehus. Virkemidlene som nevnt over skulle gjøre folk mer bevisst på hva dette landskapet er, og hva slags endring vindmøllene representerer. Tema nummer av Ryggjavern, Naturvernforbundet i Rogalands medlemsblad, hadde tittelen: «Forbannelse eller velsignelse».

Interessant nok er deler av materialet han benyttet i sin argumentasjon skjønnlitteratur og informasjon for turister. Bilder av sørlig myrsnipe ble også brukt, men som en informant i Rogaland fylkeskommunes regionalplanavdeling tørt bemerket, var ikke sørlig myrsnipe spesielt egnet som symbol, da den best skiller fra sine artsfrender ved DNA-analyse. Undheims virkemidler her konstruerer Høg-Jæren som et vakkert sted vi må ta vare på. Kontrasten mellom hans forventning til folks estetiske rom, Høg-Jæren, og de faktiske forhold kommer tydelig frem.

På lokalt nivå, var det lite politisk motstand. Vet ikke hvorfor. Jeg hadde ikke trodd det, jeg hadde ventet mer motstand, forventet mer identitet knyttet til jærlandskapet. At det vil gå ut over Knudaheio er jeg sikker på – det er et viktig nasjonalt verneområde. Synesvarden-området vil bli forstyrret som rekreasjonsområde. Bakgrunnen ligger kanskje i at det ligger langt vekke fra andre områder, det er ikke i folks bakgård som Breiavatnet, eller hundremeterskogen (friluftsområder i Stavanger kommune). Det er ikke der overklassen har hyttene sine, det er et område for allmennheten.

Ståle Undheim fortsetter med en forklaring av jær-buen og jærkulturen og hvilken betydning den har for at folk i Time og Hå er for vindmølleparkene.

Det moderne er tradisjon på Jæren. Verneverdige hus, som har verdi for kulturhistorien, er jær-buen ikke interessert i. De har ikke begrep om vern. Fra 1840-1850 når industrilandbruket kom til Norge, har Jær-buen vært i front av det moderne landbruket. Det er mer entreprenørkulturen som gir deres identitet enn geografien. Det gjør at vi som prøver å formidle andre verdier har en enorm utfordring. Å ta vare på ting er reaktivt, det moderne, det nye er proaktivt. Å få folk på Jæren til å verne ei myr er helt umulig, men hvis de kan bruke gravemaskiner, teknologien sin, og anlegge ny våtmark, da er de helt for det. Det har blitt ganske populært å anlegge våtmark på Jæren, men å verne ei myr. Det er ingen interessert i. Synesvarden, og lynchheia, ligger bare der, og de har slitt med vinden i så mange år. De gleder seg over å få utnytte den. Hvem bruker området for rekreasjon – byfolk..

Vindmøller er helt i tråd med tradisjonen på Jæren – du er med på å skape noe, dette passer rett inn i kulturen. Lokale politikere burde ta ansvar for at kommuneplanene brukes og ikke bare dispenseres fra. CO² og miljø hadde liten betydning for folk, det var mer at det var tøft og stilig – innovativt, nyskapende. Der du bur betyr litt og. Når du har greid å temme det meste, skaperkraft, du føler deg mektig. Det har tatt helt av (med vindmøllene).

Åpenbart er det et misforhold mellom lokalbefolkningens og Ståle Undheims oppfatning av stedet. Han trekker frem at brukerne av stedet er byfolk, men det er ikke Stavangers kulturelle elite, det er vanlige folks rekreasjonsområder. Han viser åpenbar tiltro til elitens evne til å stanse slike prosjekt i deres bakgård. Men de som mobiliserte mot Høg-Jæren evnet tilsynelatende ikke å nå frem med sine argumenter.

Stavanger Turistforening deltok i arbeidet mot en vindpark på Høg-Jæren. Men lederen i foreningen, Hanne Thomsen, fikk også komme med sterke innspill høsten 2005 da hun deltok i NRK-programmet Ut i Naturen (NRK 23.08.05). I programmet forteller hun om sitt arbeid som «naturlos». Med sin kunnskap om landskap er det ekstra givende å ta med mennesker ut på Jæren og fortelle om sporene etter folk der i tidligere tider. Jæren er spesiell på grunn av det åpne landskapet og at man står rett ut mot det åpne havet. I programmet beveger de seg i ulike områder på jærstrendene, men avslutter på «et sted man ikke kan unngå å reise til. Her skal vi se Jæren nesten fra oven». Stedet er Arne Garborgs dikterstue på Knudaheio. Vel oppe på Knudaheio blir Hanne Thomsen oppfordret til å komme

med en karakteristikk av jærbyen: «De e jordnære, arbeidsomme, å utvikle nye ting har blitt veldig viktig, det e ikke mye de ikke har gjort noe med.» Men, fortsetter hun: «det e mørke skyer over Høg-Jæren, skomle planer, 27 møller planlegges. Det e bra med vindmøller det e ikke det, men ikke på denne perlen av et jærlandskab.» Programlederen Kari Bay Haugen spør: «Hvor sint er du nå?» «Ganske sint» svarer hun. «Jeg og mange med meg synes at det vil være en form for voldtekt... av Arne Garborgs Jæren, og av vårt Jæren. Vi synes ikke det går an! Det e andre steder det går an å sette opp vindmøller men ikke her!»

I et intervju med Hanne Thomsen forteller hun at Jæren er et symbolsk landskap. Ved vår kunnskap om det viser det oss menneskers historie i landskapet. Gjennom sitt arbeid som «naturlos» opplever hun at mennesker, selv de som har bodd på Jæren hele sitt liv, drar fra en slik omvisning med en opplevelse av et landskap de ikke visste fantes. Med rester fra siste istid er området også rikt på geologisk historie. Vindmøllene vil trekke fokuset vekk fra landskapet som en slik «bærer» av kunnskap om kulturhistorie. Hun forteller at folk som lærer om Jæren på slike turer får en ettertanke som forandrer deres opplevelse av landskapet. Nå er hun bekymret for at en slik ettertanke ikke lenger blir mulig: «Jæren vil aldri bli den samme igjen, den vil bli endret for alltid.»

Denne endringen i folks oppfatning som oppstår som en følge av å se Jæren med «Hanne Thomsens øyne» er interessant i lys av Baumans teori om sosiale rom. Personer som aldri før har opplevd det «estetiske

Landskap ved Kvasseheim i Hå.

Foto: Jærmuseet.

Jæren» lærer gjennom en reise å oppleve landskapet. At dette er noe selv de som har vokst opp der ikke har «sett» før kan tyde på at de har (hatt) en moralsk relasjon til Stedet. Gjennom en tur lærer de hvordan de skal «se» det som inntil da «er».

«DET KOKTE NED TIL Å HANDLE OM VISUELLE FORHOLD» (STÅLE UNDHEIM)

Mange som bor på Jæren eller oppsøker det, mener at det åpne landskapet er dets viktigste særtrekk. At man kan skue utover landskapet er en selvsagt egenskap for jærbuen og en viktig del av hans identitet. Gjennom ulike Hovedfagsoppgaver har eksempelvis Gunnhild Setten og Ragnhild Thu dokumentert landskapets betydning for Jærbuen. (Setten 2002, Thu 1996). Uten

eksplisitt å fokusere på det viser de to forfatterne at bøndene på Jæren er nært knyttet til landskapet gjennom sin praksis i det, samtidig som de i intervju situasjoner reflekter over landskapets betydning for dem. Dette er et viktig element som det er viktig å akseptere som en del av modellen om relasjoner til stedet. Den internaliserte betydningen av Stedet gjennom daglig praksis, det moralske Stedet, utelukker ikke at individet også kan reflektere over det gjennom ett estetisk eller kognitivt begrepsapparat. Men som med Hanne Thomsens organiserte tur, tvinger også intervju situasjonen frem refleksjonene og det er vanskelig å peke på hvordan man i dagliglivet vil tenke mer eller mindre på stedet i lys av en moralsk, estetisk eller kognitiv relasjon. Ståle Undheim mente at landskapet burde hatt større betydning for folk på Jæren og at de skulle engasjere seg mot vindkraften. Men som en bonde på Høg-Jæren uttrykte det: «...hvis du kan få to grasstrå te å gro der det før vokste ett...», er det kanskje ikke det samme Stedet de tenker på.

Å plassere aktørenes perspektiver i kategorier gir naturlig nok en forenkling av virkeligheten. Men ved hjelp av Baumans modell kan de ulike perspektivene på en utbygging koblet til en relasjon til Stedet det gjelder, gjøre det mulig å betrakte alle perspektiv på en likeverdig måte.

Utfordringen for disse aktørene som har en estetisk relasjon til Høg-Jæren er å gjøre sine synspunkter relevante i diskusjonen om det er greit med en vindkraftutbygging. Og som de selv forteller er deres bakgrunn for å være mot vindkraftprosjektet sammensatt og be-

tydningsfull. Dette løser de ved å underkommunisere årsaken til sitt engasjement, oppfatningen av Jæren som et estetisk rom. I stedet bruker de den retorikken og de virkemidlene som er etablert for å håndtere slike saker. Lovverk og politiske retningslinjer har lite med betydningen av det opplevde Jærlandskapet. Dessverre er ikke alle argumenter likeverdige på arenaene, og landskap og andre betydninger av Stedet kommer som regel til uttrykk gjennom bekymring for hvordan Stedet vil se ut i fremtiden. Visuelle forhold har så langt vært underordnet andre problemstillinger når myndighetene skal avgjøre vindkraftsaker.

Stedet spiller en rolle for hvordan man vil oppfatte vindkraft. Men hva som er forenelig med Stedets betydning er svært varierende og bør undersøkes dersom man vil forstå konfliktene som kan oppstå når noen vil bygge et vindkraftverk.

REFERANSER

Aanes, Guttorm. 2001. «Sakseierskap og strategiske posisjoner i medienes miljødekning.» i Kalland, Arne og Rønnow, Tarjei. red. *Miljøkonflikter, om bruk og vern av naturressurser*. Unipub forlag. Oslo

Bauman, Zygmunt. 1993. *Postmodern Ethics*. Blackwell, Oxford

Benum, Edgeir. 2005. «Overflod og fremtidsfrykt.» i (red) Knut Helle. *Aschehougs norgeshistorie Bind 12*. Aschehoug. Oslo

Berntsen, Bredo. 1977. *Naturvernets Historie i Norge*. Grøndahl & Søn, Oslo

Bourdieu, Pierre. 1977. *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge University Press, Cambridge

Braunholtz, Simon, McWhannell, Fiona. 2003. *Public Attitudes to*

Windfarms, A Survey of Local Residents in Scotland. MORI Scotland, Scottish Executive Social Research

Danielsen, Oluf. 1994. «Large-scale wind power in Denmark.» *Land Use Policy*, volume 12 (1) 60-62

Devine-Wright, Patrick. 2005a. «Local Aspects of UK Renewable Energy Development: Exploring Public Beliefs and Policy Implications.» *Local Environment*, Vol. 10, No. 1, 57-69

Devine-Wright, Patrick. 2005b. «Beyond NIMBYism: towards an Integrated Framework for Understanding Public Perceptions of Wind Energy.» *Wind Energy*, Volume 8 125-139 (2005b)

Eder, Klaus. 1996a. «The institutionalisation of environmentalism. Ecological discourse and the second transformation of the public sphere.» i Lash, S. Szerszynski, B. og Wynne, B (red). 1996. *Risk, Environment and Modernity. Towards a New Ecology*. Sage Publications, London, i Aanes, Guttorm. «Sakseierskap og strategiske posisjoner i medienes miljødekning.» i Kalland, Arne og Rønnow, Tarjei. red. 2001. *Miljøkonflikter, om bruk og vern av naturressurser*. Unipub forlag. Oslo

Grove-White, Robin. 1995. «Environmentalism. A new moral discourse for technological society?» i Milton, Kay (Ed). 1995. *Environmentalism, The View from Anthropology*. Routledge, London

Hadland, Gunnleiv. 1998. «Vern våre vassdrag!» «Kraftutbygging og naturforvaltningsideologier.» *Volund 1997-1998*. Norsk Teknisk Museum, Oslo

Heymann, Matthias. 1998. «The shaping of wind technology styles in Germany, Denmark, and the United States, 1940-1990.» *Technology and Culture*, Vol. 39, No 4, 641-670

Kalland, Arne og Rønnow, Tarjei. red. 2001. *Miljøkonflikter, om bruk og vern av naturressurser*. Unipub forlag. Oslo

Kempton, Willett. Firestone, Jeremy. Lilley, Johnatan. Rouleau, Tracy. Whitaker, Phillip. 2005. «The Offshore Wind Power Debate: Views from Cape Cod.» *Coastal management*, 33, 119-149 Taylor & Francis Inc.

Knagenhjelm, Marius. og Sataøen, Hogne Lerøy. 2005. «Barrierer mot vindkraft, en analyse av holdninger i lokalbefolkningen.» *VF-Notat 14/2005* Vestlandsforskning

Krohn, Søren og Damborg, Steffen. 1999. «On public attitudes towards wind power.» *Renwable Energy*. Volume 16, issues 1-4, 954-960 (1999)

Möller, Bernd. 2001. «Changing wind-power landscapes: regional assesment of visual impact on land use an population in Northern Jutland, Denmark.» *Applied Energy* 83, 477-494

Pasqualetti, Martin J. 2000. «Morality, Space, and the Power of Wind-Energy Landscapes.» *Geographical Review*, Vol. 90, No. 3. 381-394

Setten, Gunhild. 2002. *Jærbonden og Landskapet: Historier om natursyn, praksis og moral i det jærske landskapet*. Doktorgradsavhandling ved geografisk institutt, Fakultet for samfunnsvitenskap og teknologi-ledelse, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet

Strømsnes, Kristin. og Selle, Per. 1996. «Miljøvernpolitikk og miljøvernorganisering.» i Strømsnes, K. og Selle, P. red. 1996. *Miljøvernpolitikk og miljøvernorganisering mot år 2000*. Tano

Aschehoug, Oslo, i Aanes, Guttorm. 2001. «Sakseierskap og strategiske posisjoner i medienes miljødekning.» i Kalland, Arne og Rønnow, Tarjei. red. 2001. *Miljøkonflikter, om bruk og vern av naturressurser*. Unipub forlag. Oslo

Thu, Ragnhild. 1996. *Vår nye bondekultur – når det moderne vert tradisjon. Ei etnologisk studie frå Jæren?* Hovedfagsoppgave i etnologi. Institutt for kulturstudier og kunsthistorie, Universitetet i Bergen

Warren, Charles R. Lumsden, Carolyn. O`Dowd, Simone. Birnie, Richard V. 2005. ««Green On Green»: Public Perceptions of Windpower in Scotland and Ireland.» *Journal of Environmental Planning and Management*, Vol. 48, No. 6, 835-875

Weber, Max. 1971. *Makt og byråkrati*. Gyldendal Norsk Forlag, Oslo

Wolsink, Maarten. 2000. «Wind power and the NIMBY-myth: institutional capacity and the limited significance of public support.» *Renewable energy*, vol. 21, 49-64

Wolsink, Maarten. 2007. «Wind power implementation: The nature of public attitudes: Equity and fairness instead of «backyard motives».» *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, Vol. 11, 1188-1207

OFFENTLIGE DOKUMENT

NVE 2004: Bakgrunn for vedtak. Jæren Energi AS/Søknad om konsesjon for bygging og drift av Høg-Jæren vindpark i Time og HÅ kommune i Rogaland. NVE referanse 200100657-121

MEDIER

Bergens Tidende. 06.01.2006. *Folk vil ha grønn energi*

Haugesunds Avis. 18.05.2005. *Overbevisende ja til vindmøller*

NRK. *Ut i Naturen*. (23.08.05)

SA 07.06.1997 Stavanger Aftenblad, *Vindmøllene kommer*